

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΥΠΟΔΗΜΑΤΑ

Antonio Corso

Ερευνητής του Προγράμματος «Δαιδαλος»
Institute of Classical Studies, London

Τα υποδήματα που φορούσαν οι αρχαίοι Έλληνες μας είναι γνωστά από αναφορές σε σανδάλια, «παντόφλες» και μπότες σε πολλά αρχαία κείμενα καθώς και από εικαστικές αναπαραστάσεις διαφόρων τύπων υποδημάτων¹. Οι αρχαίοι Έλληνες χρησιμοποιούσαν ποικίλες ονομασίες για να προσδιορίζουν τους τύπους των υποδημάτων τους. Οι ονομασίες αυτές απαντούν σε λογοτεχνικά κείμενα, επιγραφές και πατέρους, από τον Όμηρο έως τους βυζαντινούς χρόνους.

α. Ονομασίες υποδημάτων από την πρώιμη αρχαϊκή περίοδο και εξής

Έμβαδες (ή έμβάται): φτηνές ανδρικές μπότες με κορδόνια και δερμάτινη γλώσσα, φοδραρισμένες με πλήμα ή γούνα, εισηγμένες στην Αττική από τη Θράκη η τη Βοιωτία, τις οποίες συχνά εμφανίζεται να φορει ο Διονύσος².

Σέδνα: σανδάλια³.

Πτερόεντα: υποδήματα με φτερά, τα οποία συχνά φορούν μυθικά θύματα⁴.

Σάμβαλα, σαμβαλίσκοι, σανδάλια, σανδαλίσκοι, σάνδαλα: σανδάλια, που είχαν σόλα και λουριά, αλλά που άφηναν το μεγαλύτερο μέρος του ποδιού ακάλυπτος.

Υποδήματα (ή ύποδημάτια): κάθε είδους «παντόφλες», σανδάλια, που μπότσια και μπότες⁵.

β. Ονομασίες υποδημάτων από τα μέσα και την ύστερη αρχαϊκή περίοδο και εξής

Άσκερά (ή άσκερίσκα): τύπος αττικών χειμερινών υποδημάτων με επενδυση από μαλλί προβάτου⁶.

Σκυθικά (ή σκυδικαί): λευκές δερμάτινες σκυθικές μπότες⁷.

Τυρρηνικά (ή τυρρηνικουργή): πολυτελή σανδάλια απαντολήκης, τυρρηνικής/λυδικής προσέλευσης, με χρυσά λουριά και ψηλή έλυντη σόλα που είχε τέσσερα στρώματα. Τέτοια σανδάλια έφερε το άγαλμα της Αθηνάς Παρθένου τη Φειδία⁸.

γ. Ονομασίες υποδημάτων από την κλασική περίοδο και εξής

Άκατία: γυναικεία υποδήματα στο σχήμα μικρής μπότας, μετέρα στο μπροστινό μέρος¹⁰.

Άμυκλαδες (ή άμυκλαι): τύπος πολυτελών και

πλούσια διακοσμημένων ανδρικών σανδαλιών που θεωρείται ότι εφευρέθηκαν στις Αμύκλες, τα οποία φορούσε και ο Επιτεδοκλής και οι επιτυχημένοι πολίτες¹¹.

Απλῖαι: υποδήματα με μονή σόλα λακωνικής προέλευσης¹².

Άρρεσικές, ανδρικές κοντές μπότες με κοιλώμα, που έφταναν ως τον αστράγαλο και έδεναν σφιχτά γύρω από το πόδι: τις φορούσαν χωρικοί, ταξιδιώτες και ηνιόχοι¹³.

Άρρεσια(ι): πολυτελή γυναικεία σανδάλια, που συχνά φορύνανταν οι Αρρεσιαί¹⁴.

Άύτοσχιδες (ή αύτοσχεδις): τύπος απλών γυναικείων σανδαλίων¹⁵.

Βαυκίδες (ή βαυκιδαι): πολυτελή ιωνικά βαθυκίτρια γυναικεία υποδήματα, που συχνά είχαν σόλες από φελό και τα φορούσαν οι εταιρές¹⁶.

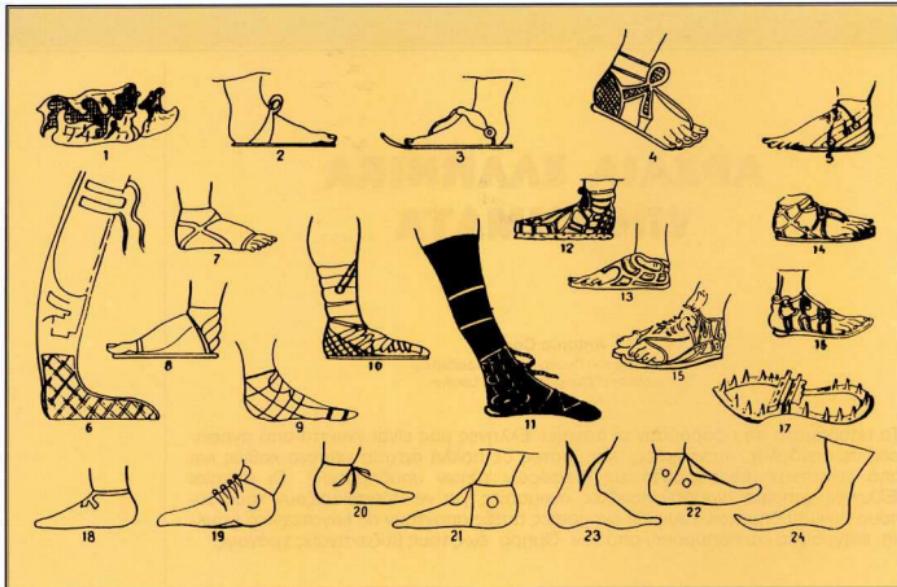
Βλαῦτα: (ή βλαυτιά): πολυτελείς ανδρικές «παντόφλες» με τακούνια και χρυσές πόρτες: συνήθως τις φορούσαν σε συμπόσια και στα γυμνασία¹⁷.

Διάρβαθρα: λεπτές «παντόφλες» που φορούσαν κυρίως γυναικες, κατάλληλες ίσως για να ανεβαίνουν σκάλες¹⁸.

Εύμαρίδες: υποδήματα κατασκευασμένα από δέρμα ελαφιού, σε χρώμα κρόκου, με χοντρή σόλα, που εισήχθησαν από την Ασία²⁰.

Θετταλίδες: τύπος υποδημάτων για μικρά κοριτσιά, ο οποίος εισήχθη στην Αθήνα από τη Θεσσαλία²¹.

Καρβατίναι (ή καρπατίναι): χονδρά ανθεκτικά υποδήματα κατασκευασμένα από ένα εναιών κομμάτι ακατέργαστου δέρματος, χωρίς πραγματική σόλα: τα φορούσαν στην υπαίθριο²².

1. Δείγμα δερμάτινου σανδάλιου, που βρέθηκε στο Biröswald, Βόρεια Αγγία.
2. Σανδάλι που φοράει ένας ντράς σε επιπούχο ανάγλυφο στη Πυραμίδες της Γκίζας, τάφος 53, Παλαιό Βασιλείο.
3. Μικρό σανδάλι που φοράει κυνηγός, σε επιπούχο ανάγλυφο στη Θήβα, Bab el Meluk, Τάφος των Βασιλέων, Νέο Βασιλείο.
4. Σανδάλι θεών σε επιπούχο ανάγλυφο στο Βερεγαλεί, σύνολο Πυραμίδων Α, Πυραμίδα 10, πύλη.
5. Σανδάλι που φοράει πολεμιστή στο ανάγλυφο του Khorasbad.
6. Σανδάλι κυνηγού στη ζωήρο του κυνηγού της Τύριψης, Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.
7. Σανδάλι ήρωα από το ανάγλυφο των Χρυσόφενων, Βερόλινο, Altes Museum.
8. Σανδάλι του Αγάλλεα σε κύλικα του Ζωιτία, 500 π.Χ. Βερόλινο, Altes Museum.
9. Σανδάλι συμποσιαστή σε κύλικα του Πετίνου, τέλη δου αιώνα π.Χ. Βερόλινο, Altes Museum.
10. Σανδάλι του βοσκού Ευρόβρωφ σε μορφέα του ζωγράφου του Αγάλλεα, 450-440 π.Χ. Παρίσιο, Εθνική Βιβλιοθήκη.
11. Σανδάλι ιππέα σε κύλικα του ζωγράφου του Οντηπέρου, περ. 490 π.Χ. Παρίσιο, Μουσείο του Λουύφρου.
12. Σανδάλι σε σγυρό σε σγυρό ποδιό, πιθανώς τρίτη τάπητο του δου αιώνα π.Χ. Αρράκη στη Συλλογή Sabouroff, τύπω στο Βερόλινο, Altes Museum.
13. Σανδάλι του Τριπόλεμου από το μεγάλο ανάγλυφο της Ελευσίνας, περ. 430 π.Χ. Αθήνα, Εθνικό Μουσείο.
14. Σανδάλι του Ερύη του Προβέτελους, περ. 340 π.Χ. Αρράκη Ολυμπίας, Αρχαιολογικό Μουσείο.
15. Σανδάλι της Αρτέμιδης των Βεραλίνων, ρωμαϊκό αντίγραφο του αγάλματος του λεωφάρου, περ. 340 π.Χ. Παρίσιο, Μουσείο του Λουύφρου.
16. Σανδάλι του μαρμάρου αγάλματος του Αυγούστου, Βερόλινο, Altes Museum.
17. Οβοντύτο καπύτερο οτράμα τυρηνικής σολάς, Παρίσιο, Μουσείο του Λουύφρου.
18. Υπόδημα φρουρού από την πομπή των φρουρών στην Περσέπολη.
19. Υπόδημα τοστή στην πομπή των τερεβηλίων στα Σάνια.
20. Υπόδημα του Διονυσίου σε κύλικα του Βρυγού, 490-480 π.Χ. Παρίσιο, Cabinet des Médailles.
- 21-22. Υπόδημα που φοράνε ανδρικές γηγενείς σε κύλικα του Βρυγού, περ. 490 π.Χ. Βιέννη, Kunsthistorisches Museum.
23. Υπόδημα λυρόρχη σε κύλικα του Μάρκουνος, 490-480 π.Χ. Βρυξέλλες, Musée du Cinquantenaire.
24. Υπόδημα μεθύσιμου συμποσιαστή σε κύλικα του Ευφρονίου, 510 π.Χ. Αγία Πετρούπολη, Ερμιτάζ.

Καρκίνοι (ή καρκίνα): γυναικεία υποδήματα με σόλα με πολλά στρώματα²³.

Κόθορνοι: μεγάλες, ακριβές δερμάτινες μπότες με ψηλή σόλα, που μπορούσαν να φορεθούν είτε στο δεξί είτε στο αριστερό πόδι· ο Αισχύλος μετέφερε το υπόδημα αυτό από την καθημερινή ζωή στην τραγική σκηνή²⁴.

Κονί(ο)πόδες: σανδάλια με λεπτή σόλα, που κάλυπταν μικρό μέρος του ποδιού· τα φορούσαν οι ήλικιωμένοι²⁵.

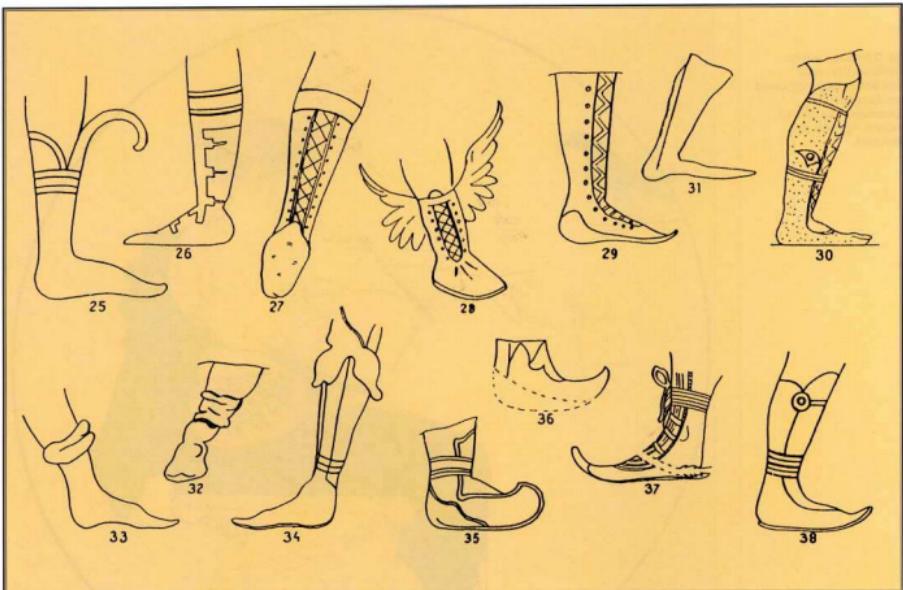
Κρητιδες: ψηλά σανδάλια που κάλυπταν το κάτω μέρος του ποδιού, με χοντρή σόλα και πολλά

λουριά²⁶.

Κρούπεζαι (ή κρουπέζια· κρούπανα· κρούπετα): ψηλά ξύλινα υποδήματα που φορούσαν οι άνδρες στη Βασιτία για να πατούν τις ελεύς και στην Αττική οι αυλήτες επί σκηνής για να κρατούν το ρυθμό²⁷.

Λακωνικά: ανδρικές κόκκινες ή λευκές μπότες που εισήγησαν στην Αττική από τη Λακωνία²⁸. Περιβαρίδες (ή περιβάρα): γυναικεία σανδάλια που φορούσαν οι δούλες και οι ελεύθερες γυναικες²⁹.

Περσικά: φτηνά γυναικεία υποδήματα που εισή-

25. Μπότα που φοράει ο Ερμής σε αμφορέα του ζωγράφου του Αντιμένους, τελευταίο τέταρτο του βου αι. π.Χ.
 26. Μπότα ανδρός σε λευκή λήκυθο.
 27. Μπότα που φοράει ανδρική μορφή σε απουλιανό κρατήρα του ζωγράφου της Ιλίου Πέρσεως, περ. 350 π.Χ. Ρώμη, Μουσεία Βατικανού, Museo Gregoriano Etrusco.
 28. Μπότα που φοράει ο Ερμής σε απουλιανό κρατήρα του ζωγράφου του Λυκούρου, τέλη του 4ου αι. π.Χ. Νάπολη, Εθνικό Μουσείο.
 29. Μπότα πολεμιστή από το ανάγλυφο του Khrissábad.
 30. Μπότα που φοράει ο Απόλλων σε πελίκη του Πολυγνάτου, 450-440 π.Χ. Αρχικά στη Συλλογή Campana, τώρα στο Παρίσιο, Μουσείο του Λούβρου.
 31. Μπότα ανδρός σε μυστήριο σε κύλικα του Βρύγου, περ. 490-480 π.Χ. Φλωρεντία, Archeologisches Museum.
 32. Μπότα που φοράει Σελήνης σε απουλιανό κρατήρα της Γέννησης του Διονύσου, περ. 400 π.Χ. Νάπολη, Εθνικό Μουσείο.
 33. Μπότα που φοράει ο Διονύσος σε ερυθρόμορφη μορφήρα, 510-500 π.Χ. Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο.
 34. Μπότα που φοράει Στύρος σε ψυκτήρα του Διούρη, περ. 490 π.Χ. Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο.
 35. Μπότα ανδρός σε χτιττικό ανάγλυφο του Ibriz.
 36. Υπόδημα πρωιδίων από το ανάγλυφο των Χρυσοφύρων. Βερολίνο, Altes Museum.
 37. Μπότα που φοράει η Αθηνά, σε τριμηνό χάλκινο όρματος από το Castel S. Mariano, περ. 400 π.Χ. Περούτζια, Εθνικό Μουσείο.
 38. Μπότα που φοράει άνδρες ανώτερων τάξεων, ιδιαίτερα πολεμιστές, σε επιπλευτικά ζωγραφικά από το Caere. Αρχικά στη Συλλογή Campana, τώρα στο Παρίσιο, Μουσείο του Λούβρου.

χθησαν στην Ελλάδα από την Περσία: συνήθως ήταν λευκά και τα φορούσαν οι εταίρες³⁰.
 Πλοιάρια: γυναικεία υποδήματα που το σχήμα τους θυμίζει πλοιο³¹.

Προσχήματα: υποδήματα με σχισμή στο μπροστινό μέρος, τα οποία φορούσαν οι ήλκωμενοί³².
 Ράδια: αντα σανδάλια με πολλά κορδόνια³³.

Σμινθύριδα: πολυτελή γυναικεία υποδήματα, που ονομάστηκαν έτσι από τον συμβαρίτη ακτέα Σμινθύριδη³⁴.

Σχισταί: ντελικάτα και ακριβά σανδάλια, που χαρακτηρίζονταν από ένα πλέγμα λουριών με λεπτές σχισμές³⁵.

δ. Ονομασίες υποδημάτων από την ελληνιστική περίοδο και εξής

Άκρωφύρια: γυναικείες μπότες που κάλυπταν τον αστράγαλο³⁶.

Άμβρακιδες (ή άμβρακίδια): γυναικεία σανδάλια

άμβρακικής προέλευσης³⁷.
 Άμφιφαρύια: γυναικεία υποδήματα ιωνικής προέλευσης, που κάλυπταν τα πόδια ως τον αστράγαλο³⁸.

Αρπίδες: τύπος κρηπίδων, καλοραμιένες, με χοντρή σάλια, που δένεαν με λουριά τις φορούσαν οι στρατιώτες³⁹.

Βαυαλίδες: υποδήματα που φορούσε ο άρχων βαυαλεύς στην Αθήνα, καθώς και οι γυναίκες και οι αυλήτες⁴⁰.

Δεινάδες: ανδρικές μπότες τις οποίες εφήρε ο Δεινάς⁴¹.

Ένδρομιδες: γούνινες, ψηλές, ανοιχτού τύπου μπότες, που φορούσε η Άρτεμις, οι δρομείς και οι στρατιώτες μπορούσαν να καλύπτουν το πόδι ως την κήνημ⁴².

Έφηβοι: υποδήματα που φορούσαν τα νεαρά κορίτσια⁴³.

Καλίκοι (ή κάλτιοι ή κάλσιοι): ιταλικού τύπου

39. Ο Απόλλων φοράει σανδάλια του τύπου των όπλων, σε απτήκη κυάλικα του ζωγράφου της Ελευσίνος, περ. 500 π.Χ.
Δελφοί, Αρχαιολογικό Μουσείο.

μπότες οι οποίες κάλυψαν και το κάτω μέρος του ποδιού· τις φορούσαν τα μέλη της τάξης των ιππέων και οι απελεύθεροι⁴⁴.

Καννάβια (ή κανναβίσκα): ελαφρά σανδάλια από κάνναβη⁴⁵.

Κοκκιδες: γυναικείες άλκες «παντόφλες»⁴⁶.

Κολοφωνια: μπότες με κοιλώμα που ειστήχησαν από την Κολοφώνα της Ιωνίας⁴⁷.

Νοσσίδες: υποδήματα για κορίτσια⁴⁸.

Νυκτιπόδηρες: γυναικείες βραδινές «παντόφλες»⁴⁹.

“Ογκοι: τύπος υποδημάτων που μαίσζουν με τους καλτίους· έχουν οδοντωτό τελείωμα⁵⁰.

Σικυώνια: ακριβά υποδήματα που φορούνται συνήθως οι γυναίκες και οι θηλυπρεπεῖς ἄνδρες⁵¹.

Συγχίδες (ή συγχάδες ή συγχοι): υποδήματα με μονή σόλα⁵².

Φαικάδες (ή φαικάσια): υποδήματα που φορούσαν οι αθηναίοι γυμνασταρίφοι, οι αιγύπτιοι ιερείς και άλλα σώματα με έντονες δραστηριότητες⁵³.

Φιττακίδες: γυναικεία υποδήματα με πιθανό χαρακτηριστικό γνώρισμα τις σόλες από ξύλο φυστικιάς⁵⁴.

ε. Ονομασίες υποδημάτων από τη ρωμαϊκή περίοδο και εξής

Άλκιβιάδες: ανδρικά υποδήματα με εντυπωσια-

κό σχήμα που φορούσε ο Άλκιβιάδης⁵⁵.

Αραμιδες: γυναικεία υποδήματα⁵⁶.

Αφρακτα: γυναικεία ανοιχτά σανδάλια⁵⁷.

Βαβυλωνικά: ακριβά, διακοσμημένα δερμάτινα σανδάλια⁵⁸.

Βηριδες: υποδήματα που αποκαλούνταν πιο συχνά έμβριδες⁵⁹.

Γυμνιόποδια: λεπτές γυναικείες «παντόφλες»⁶⁰.

Δημητοπδες: λαϊκά υποδήματα⁶¹.

Έμβαθρα: υποδήματα από δέρμα προβάτου⁶².

Ἐννήσικλοι: ανδρικά σανδάλια με εννία θηλιές, που φορούσαν οι έφηβοι Σπαρτιάτες⁶³.

Ιφικρατίδες: χαλαρές και ελαφρές μπότες που φορούσαν οι στρατιώτες· τις είχε καθιερώσει ο αθηναϊκός στρατηγός Ιφικράτης⁶⁴.

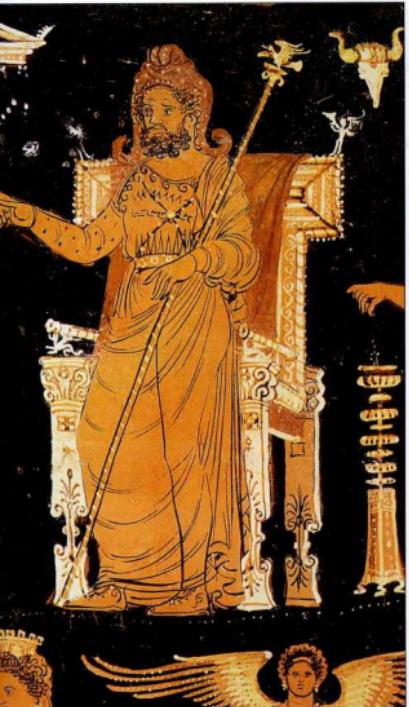
Κάλκες (ή καλήγα ή καλλίγα): χαμηλές μπότες που είχαν πολλά λουριά, με σόλα με καρφιά, τις οποίες φορούσαν οι στρατιώτες⁶⁵.

Μέσοπερσικά: γυναικεία υποδήματα, πιθανώς μια εξέλιξη μεν παραλλαγή των Περσικών⁶⁶.

Μυνάκια: υποδήματα που δημιούργησε ο σκυτοτόνος Μύνακος⁶⁷.

Νυμφίδες: νυφικά υποδήματα⁶⁸.

Ὀπισθοκρηπίδες: γυναικεία υποδήματα, που πιθανώς κάλυψαν κυρίως το πίσω μέρος του ποδιού⁶⁹.

Πατάρων σανδάλια: γυναικεία σανδάλια με χρυσά λουριά, εισηγμένα από τη Λυκία, που φορούσαν οι εταιρεῖς⁷⁰.

Ροδία (ή ροδικαί): ανδρικά υποδήματα εισηγμένα από τη Ρόδο⁷¹.

Σελευκίδες: υποδήματα που φορούσαν άνδρες υψηλής κοινωνικής τάξης και πιο συχνά οι γυναικείς, τα οποία καθιέρωσε ο Σελεύκος Α'⁷².

Ταυρέναι γυναικεία: γυναικείες «παντόφλες» από δέρμα ταύρου, οι οποίες μπορούσαν να φορεθούν σε οποιοδήποτε πόδι, μισθί ή λευκές, μονόσολες ή δισολες⁷³.

Τροχάδες (ή τροχάδια): σανδάλια από δέρμα καταίκας⁷⁴.

Υποσχίζματα: φτηνά ανδρικά υποδήματα, σχιστά στη μπροστινή μέρος⁷⁵.

Τύποι ελληνικών υποδημάτων σε αρχαίες αναπαραστάσεις

Οι διάφοροι τύποι ελληνικού υποδημάτος, σανδαλιού ή μπότας είναι πολλές φορές γνωστοί από εικαστικά έργα. Ελάχιστα μόνο δείγματα αρχαίων υποδημάτων έχουν βρεθεί, ωστόσο, αρκετοί τύποι αναπαριστώνται συχνά σε αγγειογραφίες ή σε αγγεία που έχουν το σχήμα πο-

διού ή πέλματος, σε ανάγλυφα καθώς και σε περίποτα αγάλματα τα οποία έχουν διασωθεί από την αρχαιότητα.

α. σανδάλια

Ο αρχικός τύπος σανδαλιού πιθανώς αποτελούτραν από ένα κομμάτι ακατέργαστου δέρματος, δίχως σόλα: η εικόνα 1 δείχνει ένα παρόδειγμα αυτού του τύπου που έχει διασωθεί, το οποίο αντιστοιχεί στην αρχαϊκή ελληνική καρβατίνη. Ωστόσο, στα σανδάλια ασκούνταν μια διαρκής επιρροή από τους τύπους των σανδαλιών που φορούσαν στην αρχαϊκή Αιγύπτιο. Σε αυτήν την περιοχή, ήδη από την περίοδο του Παλαιού Βασιλείου, τα σανδάλια κατασκευάζονταν από πάπιρο ή τη φλούδα του φοινικόδεντρου και άφηναν το μεγαλύτερο μέρος του ποδιού ακάλυπτο, όπως υπαγόρευε το ζεστό κλίμα της Αιγύπτου (εικ. 2). Την περίοδο του Νέου Βασιλείου, ο μετέρος τύπος σανδαλιού έγινε μόδα στην Αιγύπτο (εικ. 3): αυτός ο τύπος δεν ήταν άγνωστος στους Έλληνες (βλ. παραπάνω άκαπτα και πλοιάρια). Το βασικό σχέδιο του αιγυπτιακού πρωτότυπου προσαρμόζοταν συχνά, σε άλλες περιοχές, στην προτίμηση για στολίδια στα λουριά, καθώς και στην ανάγκη να προστατευθεί και να καλύφεται η πτέρνα (βλ. την αιθιοπική παραλλαγή, εικ. 4).

Τα σανδάλια που αφήνουν το μπροστινό μέρος του ποδιού ακάλυπτο, ενώ προστατεύουν τη πτέρνα, τα φορούσαν επίσης και στην Αυτοκρατορία των Ασσυρίων. Ωστόσο, η προστασία του πισω μέρους του ποδιού διασφαλίζεται εδώ μέων συστήματος λοξών λουριών που τοποθετούνται διαγώνια (εικ. 5). Είναι πιθανό οι Έλληνες να υιοθέτησαν συστήματα λοξών λουριών από την Αυτοκρατορία των Ασσυρίων κατά τη διάρκεια της ανατολίζουσας περιόδου.

Ενας πιο βόρειος τύπος σανδαλιού εμφανίζεται στον μηνιγιακό κόσμο (εικ. 6, το σανδάλιο ενός κυνηγού στη λωρίδα του κυνηγιού της Τύρινδος): χαρακτηρίζεται από ένα πλέγμα λουριών που καλύπτουν το πόδι πάνω από τον αστράγαλο. Αυτός ο τύπος σανδαλιού φαίνεται πιο κατάλληλος για ψυχρούς κλίματα και επομένων συμβαδίζει με την υποτιθέμενη άφιξη των Μυκηταίων στην Ελλάδα από το Βορρά.

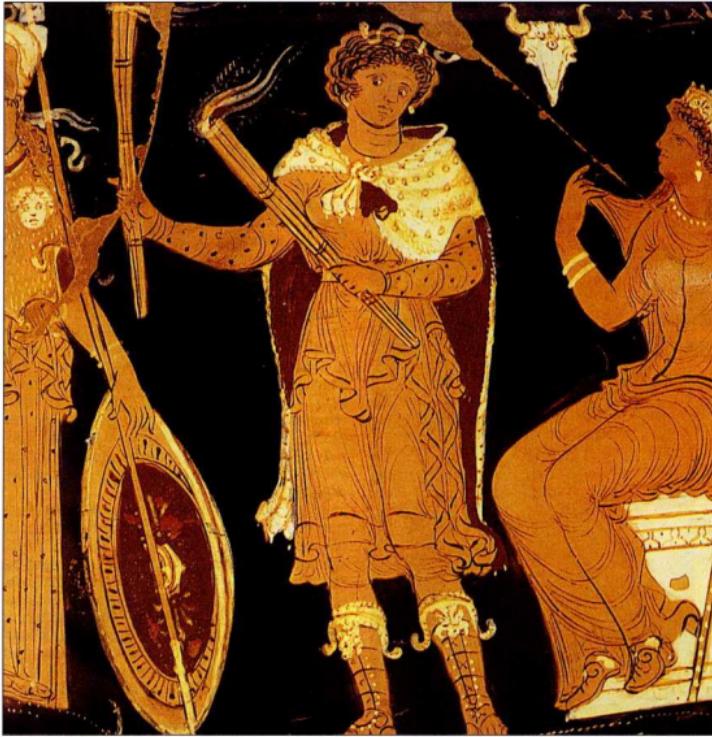
Στην αρχαϊκή περίοδο, τα σανδάλια που αφήνουν το μεγαλύτερο μέρος του ποδιού ακάλυπτο καθιερώθηκαν, ακολουθώντας την υποδηματική συνήθεια της Εγγύς Ανατολής. Ο λακωνικός τύπος των απλών, μονόσολων σανδαλιών, που ονομάζονταν ἄπλαι, μπορεί να ταυτιστεί πιθανότατα με τα σανδάλια που φορούσε ένας ήρωας στο σπαρτιάτικο ανάγλυφο από τα Χρύσαφα της Λακωνίας (540-520 π.Χ., εικ. 7).

Η αποδοχή του ελαφρού ανατολικού σανδαλιού με λοξά λουριά πιθανώς οδήγησε στη δημιουργία των κανναβίων. Αυτά τα σανδάλια από κάνναβη ενδεχομένως ταυτίζονται με εκείνα που φοράει ο Αχιλλέας σε μια κύλικα του Σωσία, η οποία χρονολογείται γύρω στο 500 π.Χ. (εικ. 8).

Τα άνετα σανδάλια που ονομάζονταν ράδια, τα οποία ήταν κατάλληλα για να φοριούνται σε καταστάσεις χαλάρωσης, θα πρέπει μάλλον να ταυτίστουν με τον τύπο που αναπαριστάται στην εικόνα 9: το σανδάλι της εικόνας το φοράει ένας συμποσιαστής σε μια κύλικα του Πειθ-

40. Ο Πρίαμος φοράει υπόδημα του τύπου των όρθιων, σε απουσιανή ληκυθού του ζωγράφου του Δαρείου, περ. 330-320 π.Χ. Γενεύη, Musée d'Art et d'Histoire.

41. Η Απότη φοράει δετές
ένδρυμίδες σε απούλιανό
κρατήρα του ζωγράφου του
Δαρείου, 330-320 π.Χ.
Νάπολη, Εθνικό Μουσείο.

νου, που χρονολογείται στα τέλη του δου αιώνα π.Χ. Τα πολύ πλούσια κορδόνια των ράβδινων αναπαριστώνται με περισσότερη ακρίβεια στα αγγεία σε σχήμα ποδιού, όπως αυτό της εικόνας 12, που πιθανώς χρονολογείται στο τρίτο τετάρτο του δου αιώνα π.Χ.

Από την ύστερη αρχαϊκή περίοδο, οι κρηπίδες έγιναν της μοδᾶς: αυτά τα ψηλά σανδάλια, με τη χοντρή σόλα και τα πολλά λουριά ήταν απαραίτητα στους ανθρώπους που ήταν υποχρεωμένοι να κινούνται πολύ και άρα χρειάζονταν να προστατεύουν τα πόδια τους: για παράδειγμα, τα φοράει ένας ιππέας σε μια κύλικα του Οντήπου, η οποία χρονολογείται γύρω στο 490-480 π.Χ. (εικ. 11).

Οι αέξεις του συναλοικού ελέγχου της μορφής και της συγκρατημένης κομψότητας, χαρακτηριστικές του αθηναϊκού πολιτισμού της κλασικής περιόδου, χαρακτηρίζουν επίσης και τα σανδάλια που παρασκευάζονταν τον 5ο αιώνα π.Χ. Οι κρηπίδες που φοράει ο βασικός Εύφορβος σε έναν αμφορέα του ζωγράφου του Αχιλλέως (450-440 π.Χ.) (εικ. 10) αποκαλύπτουν μια αναδιαμόρφωση του σχήματος, η οποία ταιριάζει με αυτήν την τάση. Φυσικά ένας βοσκός είναι

αναγκασμένος να περπατάει σε δύσβατα μονοπάτια, έτσι αυτό το υπόδημα είναι κατάλληλο για την περίπτωση. Το ίδιο στην αναπαριστάται στα σανδάλια του Τριπόλεμου, στο μεγάλο ανάγλυφο της Ελευσίνας (εικ. 13), που χρονολογείται γύρω στο 430 π.Χ. Τα σανδάλια αυτά αντιστοιχούν πιθανότατα στον τύπο των σχιστών, που χαρακτηρίζονταν από ένα πλέγμα λουριών με λεπτές σιχαμές.

Μια καμπυλωείδης αναδιαμόρφωση του σχήματος των σανδάλων, έτσι ώστε να αποπνεύσουν μια αισθητή χάρη, έλαβε χώρα στην Αθήνα της ύστερης κλασικής εποχής: η σόλα απέκτησε μια κομψή καμπυλή μεταξύ του μεγάλου δακτύλου και των υπόλοιπων. Αυτή η σύλληψη σανδάλων απεικονίζεται στην εικόνα 14, η οποία αναπαριστά το σωζόμενο σανδάλιο του Ερμή του Πραξιτέλους στην Ολυμπία (γύρω στο 340 π.Χ.), καθώς και στην εικόνα 15, που αναπαριστά το σανδάλιο που φοράει η Άρτεμις των Βερσαλλών, ένα ρωμαϊκό αντίγραφο του χαμένου πρωτότυπου, έργου του αθηναϊκού γλύπτη Λεωχάρη (γύρω στο 340 π.Χ.).

Τέλος, το πρώτο κλασικό ιδιαίκο της συγκρατημένης ομορφιάς οδήγησε στην ανανεώ-

μένη ευθύγραμμη εφαρμογή των λουριών και της σόλας στα τέλη της ελληνιστικής περιόδου: αυτή η τάση αναπαριστάται στη εικόνα 16, στην οποία απεικονίζονται τα σανδάλια ενός μαρμάρινου αγάλματος του ρωμαίου αυτοκράτορα Αύγουστου στο Βερολίνο.

Μια ίδεα του τυρρηνικού τύπου σανδαλιού, που το χαρακτηρίζει μια ιδιαίτερη ψηλή σόλα, η οποία αποτελείται από πολλά στρώματα, μπορεί να μας δώσει μια δερμάτινη σόλα που σώζεται στο Παρίσι (εικ. 17): χάρη στην οδοντωτή διαμόρφωση του κατώτερου στρώματος, τα ανώτερα στρώματα της σόλας είχαν προσθεθεί σφιχτά στο κατώτερο.

β. υποδήματα

Οι πρόγονοι των ελληνικών υποδημάτων βρίσκονται επίσης στην Εγγύς Ανατολή, συγκεκριμένα στην Περσική Αυτοκρατορία. Τα πλέον εμφανώς περισσά υποδήματα, που απεικονίζονται στις εικόνες 18 και 19, αναπαριστώνται αντίστοιχα στην Περσεπόλη και στα Σουύσα και φοριούνται τα πρώτα από ένα φρουρό στην πομπή των φρουρών και τα δευτέρα από έναν τοξότη στη ζωφόρο των τοξοδόλων. Τα ανδρικά υποδήματα στη ζωγραφική της υστεροαρχαϊκής περιόδου, που εμφανίζονται στις εικόνες 20-22 και αναπαριστώνται σε απτικά ερυθρόμορφα αγγεία, αποκαλύπτουν το στόχο της αναπαραγωγής του βασικού σχήματος των Περσικών, που είναι η εξυπέρτερη ανθρώπων που ζουντανούν πολιτάραχη ζωή. Δεν είναι τυχαίο ότι παρόμοια υποδηματα φορούσε ο μυθικός αστάπιος βασιλιάς Πρίαμος σε μια λήκυθο της υστερής κλασικής περιόδου του ζωγράφου του Δαρείου (εικ. 40). Τα υποδήματα στις εικόνες 20-22 και 40 ήταν πιθανότατα άρρενες: φαίνονται ανθεκτικά, στρογγυλά, δεμένα σφιχτά γύρω-γύρου και χρησιμοποιούνται από ανδρες, ιδιαίτερα από άτομα με έντονες δραστηριότητες.

Η διάδοση των αστικού τύπου εύμαριδων στην Αθήνα τα χρόνια των Περσικών Πολεμών ταφείται πιθανότατα στην εικόνα 23, όπου φοριούνται από έναν λυράρη. Αυτά τα εκλεπτυσμένα υποδήματα από δέρμα ελαφίου, στο χρώμα του κρόκου, πρέπει να θεωρούνταν κατάλληλα για εναντίον εμπνευσμένο μουσικού.

Τέλος, ένας ενδιάμεσος τύπος μεταξύ υποδήματα και μπότας, πιθανώς ένα πρώιμο παράδειγμα καλτίων, παρουσιάζεται στην εικόνα 24 όπου αυτός ο τύπος υποδήματος φορείται από έναν μεθυσμένο σε μια σκηνή συμποσίου που αναπαριστάνται από τον Ευφρόνιο.

γ. μπότες

1. μπότες με ελαστικές πλευρές

Αυτός ο τύπος μπότας ήταν κατάλληλος για ταξιδιώτες και είχε συνδεθεί, με την προσθήκη φτερών στα πάνω μέρη της μπότας, με τον ποταξιδευτή από τους θεούς, τον Ερμή: στην εικόνα 25, ο θεός φορεί ένα δείγμα αυτής της μπότας σε έναν μαρμόφορο του ζωγράφου του Αντίμενους περίου του τελευταίου τέταρτου του αιώνα π.Χ.

Ο τύπος αυτός πιθανώς συμπίπτει με την ένδροιδα, μια γούνινη, ψηλή και ανοιχτού τύπου μπότα, η οποία κάλυπτε το πόδι μέχρι την κνήμη.

2. δετές μπότες

Ακόμη και ο δετές μπότες ήταν εμπνευσμένες από την Εγγύς Ανατολή, συγκεκριμένα από την ευρεία χρήση τους στην Αυτοκρατορία των Ασσυρίων. Η εικόνα 29 δείχνει μια δετή μπότα την οποία φορεί ένας πολεμιστής στο ανάλυφο του Khorasabid. Μπορεί να συμπεράνει κανές τις δύο βασικές μορφές της δετής ένδρομίδος στην Αθήνα, από την εικόνα 30, όπου τις φοράει ο Απόλλωνας, σε μια ερυθρόμορφη πελίκα του Πολυγνώτου (450-440 π.Χ.), και από την εικόνα 26, όπου τις φοράει ένας νεαρός άντρας σε μια λευκή αστική λήκυθο που χρονολογείται στα τέλη του 5ου αιώνα π.Χ.

Οι δετές ένδρομίδες έγιναν τις μόδας στη δυτική Ελλάδα στα τέλη των κλασικών χρόνων, αναμφιβολίτητα ως συνέπεια της διάδοσής του αθηναϊκού τρόπου ζωής: αυτό φαίνεται στην εικόνα 27, όπου την μπότη φορεί μια ανδρική μορφή σε έναν ερυθρόμορφο απουσιανό κρατήρα του ζωγράφου της Ιλίου Πέρσεως, ο οποίος χρονολογείται γύρω στο 350 π.Χ. και στην εικόνα 41, όπου τέτοιου τύπου μπότες φοράει η θεά Απότι, η προσωποποίηση της εξαπάτησης, σε έναν άλλον απουσιανό κρατήρα του ζωγράφου

42. Αγάλμα του Διονύσου με μπότες του τύπου των σκυλιών, ρωμαϊκό αντίγραφο αγάλματος που χρονολογείται στις αρχές του 4ου αι. π.Χ. και αποδίδεται στον Κηφισόδοτο τον Πρεσβύτερο, Αγία Πετρούπολη, Μουσείο Ερμιτάζ.

του Δαρείου, που χρονολογείται γύρω στα 330-320 π.Χ. Όταν οι δετές μπότες φοριούνται από τον Ερμή, έχουν επίσης την ράφια, όπως φαίνεται σε έναν ερυθρόμορφο απουλανό κρατήρα του ζωγράφου του Λυκούργου (στα τέλη του 4ου ή π.Χ.), στην εικόνα 28.

3. κόθορνοι

Το βασικό σχήμα των κοθόρων, μιας δερμάτινης μπότας που μπορούσε να φορεθεί σε οποιοδήποτε πόδι, παρουσιάζεται στην εικόνα 31: ένα δέλγυμα φοράει ένας συμπιστωστής, που απεικονίζεται σε απτή ερυθρόμορφη κύλικα του Βρύου, ο οποίος χρονολογείται περίπου στα 490-480 π.Χ. Μια υποκατηγορία αυτής της μπότας είχε προεξόχες στην επανά της τιμή και συμπίπτει ίσως με τις λευκές δερμάτινες Σκυλιώσες. Αυτές τις μπότες συνήθως υφισφάντεται να τις φοράει ο Διόνυσος, ο οποίος χρειαζόταν χειμερινές μπότες για να μπορεί να κατεβεί από τη θράκη στη Νότια Ελλάδα και να διαδώσει τη γνώση του κρασιού, καθώς και μέλη της συνοδίας του: η εικόνα 33, στην οποία ο θεός Διόνυσος φοράει αυτές τις μπότες, προέρχεται από έρμηρομορφο αιμφορέα του 510-500 π.Χ. στην εικόνα 32 τις φοράει ένας Σύληνος σε απουλανό ερυθρόμορφο κρατήρα του ζωγράφου της Γέννησης του Διονύσου (γύρω στο 400 π.Χ.): η εικόνα 42 απεικονίζει ένα αγάλμα του Διονύσου, ο οποίος υποτίθεται ότι έχει μόλις φτάσει στην Αττική από το Βορρά, ύστερα από μακριά ταξίδι.

4. μπότες με γλώσσα

Οι μπότες με γλώσσα αντιστοιχούν πιθανότατα στις έμβασες, ανεπιτίθετα αποδήματα, που συχνά φοράει ο Διόνυσος και η συνοδεία του. Η εικόνα 34, όπου τις φοράει ένας Σάτυρος σε έναν ψυκτήρα του Δύορυ, περίπου του 490 π.Χ., ίσως είναι ένα παρόδειγμα.

5. μιτερές μπότες

Οι μιτερές μπότες ήταν πολύ γνωστές στη Μικρά Ασία από την εποχή του Χαλκού (βλ. το χτιτικό δείγμα στην εικ. 35), από άνων περιστάσεων στην Ελλάδα, ήδη από την αρχαϊκή περίοδο (εικ. 36), και έπειτα στην Ιταλία (βλ. τα ετρουσκικά παραδείγματα στην εικ. 37-38): είναι πιθανό αυτοί οι τύποι υποδημάτων να αντιστοιχούν στα άκατά ή στα πλοιάρια, υποδήματα σε σχήμα μικρού πλοίου.

Μετάφραση: Ελένη Οικονόμου

Σημειώσεις

- Για την αρχαία ελληνική υπόδημα, βλ. A.A. Bryant, «Greek Shoes in the Classical Period», *Harvard Studies of Classical Philology* 10 (1899), σ. 57-102; K. Erbacher, *Griechisches Schuhwerk*, Würzburg 1914; A. Friedmann, *Fußbekleidung im Altertum*, Ingolstadt 1927; R. Forrer, *Archaeologisches zur Geschichte des Schuhes aller Zeiten*, Schoenewerk 1942; O. Lau, *Schuster und Schusterhandwerk in der Griechisch-Römischen Literatur und Kunst*, Bonn 1967; K. Dohan Morrow, *Greek Footwear and the Dating of Sculpture*, Madison 1985 (το βιβλίο αυτό πρέπει να χρησιμοποιείται με προσοχή); C. Weiss, «Zur Typologie und Bedeutung Attischer Schuh- und Sandalen-Gefäss», *Nikephoros* 8 (1995), σ. 19-40; A. Corso, «Small Nuggets about Late-Classical Sculpture», *Nunisimaticum et Antiquaria Classicae*, *Quadrantum Ticinense* 29 (2000), σ. 126-132.
- Βλ. Oppéus, *Αργυρούσια 593*; Ηρόδοτος 1.195: Αριστοφόνης, *Ιππης* 321, 870-872; Νεφέλης 719, 856*; Σηρῆς 103, 257, 447, 600, 1157; Εικλιπταζούσατ 47, 314, 342, 507-509, 633, 850*

Πλάστης 659, 847, 941: Ξενοφόν. *Περὶ σπανικῆς* 12.10: Ιασίος 5.11: Μένινθρος, απόσ.: 106K-A: Δούρεις, απόσ.: 14J: *Anthologia Graeca* 6.21, 7.51: Καλλίενος, απόσ.: 2M: Πλούτορχος, μηντριός 4.14: Λουκιανός, Ονερός ή ολεκρόνες 25: Ψευδολογίας 16: Βάκχος 2: Ρητόρων διδάσκαλος 15: Νοκουμοντεία 92: Ζευς τραγωδός 41: Τα πρὸς Κρονὸν 19: Αριστέως 24.300: Αρραφός: Ομάδες 129, 41-43: Αθηναῖος 5.2003, 12.735F: Δίους ο Κάσπος 63.9-22: Πολικένεια 4.15, 7.85, 91: Ηρακλείας: Φλέτταρος 436: Αμανίας: Περὶ ομώνων και διοφθαλμών λέξεων 49: Αιδάνως: Λόγια 3.385: Μέγα Επιμελογκόν Αεβέρι και Σαῦδα στο οικείο λήμα: Bekker, *Anecdota Graeca* 476: *Corpus Glossariorum Latinorum* 2.1.17.

3. Βλ. Ιλιάδης 24.340: Οδύσσεια 196, 11.604, 14.23: Ηαζίδος, Θεούλοια 454: Απότ. 220: Σαπρό απόσ.: 123C: Πλάνης, Ολυμπίων και 3.5, 6.8: Πειθώνιας 4.95: Ηρόδοτος 7.67: Ειρηνίτης, Ήλέκτρα 460: Αριστοφόνης, Βάτραχος 4.311.142: Μελέναρος, *Anthologia Graeca* 12.158: Πλούτορχος, Θεάσεις 3: Κλήμη ο Αλεξανδρεύς, Στρυματες 4.26.174: Μαρκόβρος 5.18.19: Χαροβούνος, Άντερ φρύγανος 2.23: Ευστόθιος, Οδύσσεια 5.44.

4. Βλ. Ηαζίδος, Απότ. 220: Αγλαδές Τάπος 3.7.

5. Βλ. Σημειώσεις πρώτων σε Ερμῆν 79, 83: Ζαρή Ευμέλος, απόσ.: 13K: Σαπρό, απόσ.: 110a: C: Ανακρέων, απόσ.: 123C: Ηπιώνεις, απόσ.: 42D: Ηρόδοτος 2.91: Κρατίνος, απόσ.: 139K-A: Ευτόπιος, απόσ.: 312K-A: Αριστοφόνης, Βάτραχος 405-406: Κράτης, απόσ.: 17A-C: Κηφισιόδωρος, απόσ.: 49A: Αντιόδης, απόσ.: 188K-A: Μενάνθρος, απόσ.: 244: 627K-A: Ηωάδων 7.19, 53, 125: Καλλιάρχος, απόσ.: 631P: Διώτης, *Anthologia Graeca* 6.267: Εβρούσκων, Οιση 9.5: *Istroskopis* Δέλος 1450, 139, 145 I & 3: Δειπνίστην ταβελών, Rr. Mus. 55.250: Πουασίνας 4.33.2: Αθηναῖος 6.2688, 8.342ς: Πολικένεια 7.86-87, 10.49: Ηρακλείας, Εγγειρόδημος 42.1: Πορφύριος στο Ευαστίος, Ευογγελικό προπαρασκευής 3.11.

6. Βλ. Οικονόμη 15.369, 18.361: Ιπποκράτης, Περὶ πορφύρης ευθράλης 62.828c: Αριστοφόνης, Θεωμορφωρίδης 226: Πλούτος 983-985: Αριστοφόνης, Θεωμορφωρίδης 227: Πλούτος 983-985: Καρπούζης, Καρπούζης 4.15: Κύρου παιδία 8.1.41: Σενόφων, Κύρου ανάδημα 4.5-14: Κύρου παιδία 8.1.41: 2.5: Λακωνικούσιων πολύτες 2.3: Περὶ ιππαρίας 12.10: Απονιμούεμάτημα 1.6: Οικουμενικός 8.9, 9.6, 10.2, 13.10: Στράτης, απόσ.: 25K-A: Ερμηνίας, απόσ.: 17K-A: Πλάτων ο κωμικός, απόσ.: 51K-A: Πλάτων, Φαρόνιος 84d: Μενέν 91e: Ηεβίτης 146d-147b: Νέμοις 12.942e: Χαραδρίς 161e: Ιππαίς μελίνων 294a: Ιππαίς ειδῶν 368b: Αλκιβίδης 1.12b-e: Πλανῆτα 1.333a, 2.372a: Ηράκλιος 447d, 490d: Αριστοτέλες, Σοφικού ελέγχου 32.184a: Περὶ μωρῶν 1.18.729b.31: Προβλήματα 30.8.956b.4-5: Ηένκα Νικουράσης 1.11.1018a.4-5, 8.1133a.19, 24b.5: 9.16.1163b.34: Ηένκο Ευβρύνης 2.1.1219a.23: Ρητροκήρη 2.19.139a.32: Πολικά 1.1257a.4: Θεράποτος, Χαροκτήρης 2.4: Διάκορος, Περίσοδος για 19: Αριστοφόνης, Περὶ χορῶν, απόσ.: 8. Μέλις: Τέλειος, Περὶ συγκούσεων πλούτου και πενιάς 33η: Πολέμων, απόσ.: 101M: Διώτης, Περὶ παρούσων, απόσ.: 15: Ελλαδίος, στο Φάντος, Βύρωνίδης 533b: Μιθρήν παρούρη 8.477.27: Γάληνος 6.502: Αθηναῖος 14.621b, 15.677: Πολικένειας 7.82, 89: Λιθρών: Επιντούλη 52: Αριστοκτόνος και Σούδα στο οικείο λήματα: Σταύριος, Ανθολόγιον 97.31: Φάντος, ό.π.

7. Βλ. Ιππαίς, απόσ.: 42B-42D: Ηράδων 2.23: Λακόφων 855, 132a: Πολικένεια 7.86: Ηούχος, στο οικείο λήμα Ευστόθιος, Οδύσσεια 5.44.

8. Βλ. Αιλάρος, απόσ.: 318C: Αιλάρος, απόσ.: 60S: Πολέμων, απόσ.: 96M: Πολικένειας 7.89: Στέφανος Μελάντων, Ηούχος, Αποκτόνος και Σούδα και οικεία λήματα: Σαφώ, απόσ.: 39C: Κρατίνος, απόσ.: 139K-A: Πλάτων 36.15: Πολικένειας 7.85, 92-93: Ηούχος και Φάντος, στα οικεία λήματα: Η ιωσητήρη πιθούσιας αυτού του τύπου στην Αθηνά Παρθενώ στόχευσε πιθανότα να δούσε μέρηση στην κατοχή της λημού από τους Αθηναίους, γηρούς που κατεκουντούσαν από Τυρρηνό.

10. Βλ. Αριστοφόνης, απόσ.: 761K-A: Πολικένειας 7.93: Ηούχος, στο οικείο λήμα.

11. Βλ. Αριστοφόνης, απόσ.: 761K-A: Φρυνής, απόσ.: 87K-A: Θεόκρατος, Ειδώλια 10.35 (και αντιστάθμα σχάλη): Πολικένειας 7.88: Ηούχος, Σούδα και Φάντος, Λεύκην, στα οικεία λήματα: Ευστόθιος, Ιλαρίων 2.584.

12. Βλ. Στράτης, απόσ.: 25K-A: Απηροθένης 54.34: Πολικένεια 7.89: Μέγα Επιμελογκόν, Ηούχος και Αριστοκράτων, στα οικεία λήματα.

13. Αρχαίος, Λαγύμενων 944: απόσ.: 26N: Ευρημίτης, Βάρχας 638, 1134: Ήλέκτρα 532: Ηούχοις μανικών 13.19: Ιππολύτος 1189: Θρέπτης 14.40, 1470: Ιπποτάρης, Περὶ δέρμων εμβολίων 62: Ιπποδώρων 639: Λευκίνδων, *Anthologia Graeca* 4.300: Θεόκρατος, Ειδώλια 7.26: Γαληνός 18.1.680K: Πολικένεια 7.86: Ηούχος, στο οικείο λήμα: Ευστόθιος, Ιλαρίων 5.720: Οδύσσεια 5.44, 12.60, 14. Επιπλώς, απόσ.: 267K-A: Ηράδων 7.80: Πολικένεια 7.88: Ηούχος, στο οικείο λήμα.

15. Ερμήπος, απόσ.: 17K-A: Πολικένειας 7.89: Ηούχος, στο οικείο λήμα.

16. Αριστοφάνης, Θεαμφορδίζουσα 2, απότ. 355Κ-Α: Άλεις, απότ. 103Κ-Α: Ηρώνδας 7.58 Λουκιανός, Αεβράνθης 10' Αθηναίος 14.688, Πολυεύκειτης 7.94: Ηρώης, Μέγα Επιμολυνός, στο οικεία λήματα όχημαστο στον Αριστοτέλη, Ήνδης Νικούδηος 1127θ, CAG 20.200.58r Ευρύδος, Οδύσσειος 5.44: Λέδρας πρηγορικού στο οικεία λήματα = Ρεκκερ, Antiquity Greece 225.
17. Αριστοφάνης, Ιπτής 989: Ερμίτας, απότ. 48Κ-Α: Ληρόπος, απότ. 18Κ-Α: Λουκιανός, Anthologia Graeca 2.001: Ηρώης, Απότ. 18Κ-Α: Λουκιανός, Σελίδα απομνημονεύματος 2, απότ. 8Μ: Λέδρας 3.98α, 8.338α, 12.548c, 15.688a: Αλινός, Βαρά πίστοις 4.11' Κήμης ο Αλεξανδρεός, Προτρεπτικός 206 Πολυεύκειτης 7.90: Αθανάος 20.200.58r Συνέδρος, Φελάρος γυγκαλιόν 77: Προκόπιος ο Γαζίδας, Επιστολής 87.262: Ηρώνδας, Περὶ μοντρῆς λέδρα: 42.34 Ηρώης και Κοραλλός, Πικασούρον, στο οικεία λήματα.
18. Άλεις, απότ. 103Κ-Α: Ηρώνδας 7.61 Πλούτων, Αυτολία 513 Ναυτίνων, στο Βαττό, Μετὰ Ιταλία 7.53: Φεύγεις 80: Αθηναίος 13.58b: Αλικίρων 3.46: Πολυεύκειτης 7.90: Ηρώης, στο οικεία λήματα.
19. Ερμίτας, απότ. 67: Φρύνος, Σφικτοί παρασκευής 25.20: Πολυεύκειτης 7.94: Ηρώης και Φεύγεις, Λεύκων, στα οικεία λήματα.
20. Αισχύλος, Πέρσαι 660: Ευριπίδης, Ορέστης 1370 Αντιπάτρος, Anthologia Graeca, 2001: Ηρώης 85: Ηρώνδας 1.98: Πολυεύκειτης 7.90: Ηρώης, Μέγα Επιμολυνός και Ζωΐδα, στα οικεία λήματα.
21. Λιούπτος, απότ. 2Κ-Α: Πολυεύκειτης 7.89: Στέφανος Βιζάντιον, Ηρώης και Φεύγεις, Λεύκων, στα οικεία λήματα.
22. Ενεούρων, Κύρος απολέτης 4.14: Αριστοτέλης, Περὶ τὰ ζῶα ιστορία 498a: Κατόπιν 49.8: Λουκιανός Αλεξανδρεός 39: Πολυεύκειτης 7.88: Ηρώης και Φεύγεις, στα οικεία λήματα.
23. Φερεκράτης, απότ. 192Κ-Α: Ηρώης 7.60: Πολυεύκειτης 7.90: Ηρώης και Φεύγεις, στα οικεία λήματα.
24. Ηρώνδας, 1.15.5, 6.125-128: Ευνούρων, Ελιννής 2.3.30-31, 46: Αριστοφάνης, Λουστράτημα 857: Βάτραχος 42.47, 587: Εκκινησίασιζουν διάριος 46: Λουτρός, απότ. 2Κ-Α: Βύρλης, Εἴλογος 7.32 Αινεάτης 1.337: Βελλειας Πατερίτεις 2.624: Πολυανάσ 6.31.4: Ζηνόβιος 3.98: Ηρώης, Μέγα Επιμολυνός, Φεύγεις, Λεύκων και Ζωΐδα, στα οικεία λήματα.
25. Αριστοφάνης, Εκκλησιαστίους 848 (και αντίστοιχα σχόλιο): Κήμης ο Αλεξανδρεός, Λαδημαγος 241: Πολυεύκειτης 7.86 Ηρώης και Ζωΐδα, στα οικεία λήματα.
26. Ηνεύρων, Περιδιάλη, απότ. 48: Ενεούρων, Περὶ ιππικής 12.10 Θεοφράστος, Χαροκτήρες 2.7: Τιμαιος 82Μ Θεόφραστος, Ειδάληκ 15: Αντιπάτρης ΒΗ: Valerius Maximus 1.2. εκl. 3.9. εκl. 4 Πλίνιος 33.14, 35.10: Αινεάτης 14.35, 12.37: Πολυτράχος, Εἴλογος 16.76b Αινεάτης 54: Αιμίλιος Παύλος 3.4: Gallus 13.28: Λουκιανός, Ρήγορων διδάσκαλος 15: Ταλεῖνος 4.844: Ηρώνδας; 4.2: Λεύκων, Αιδονίτης 3.3: Κήμης ο Αλεξανδρεός, Πλατύγυνός 2.11.16: Αθηναίος 12.522a, 539c, 14.1: Αλινός, Βανά πίστοις 4.3: Πολυεύκειτης 7.85, 10: Τερπταλιανός, Δο ραΐο 4: Ιουστίνος 14.4, 35.10: Αινεάτης 21: Bekker, Απελεος Graeca 1.273.
27. Σωκράτης, απότ. 44P: Πατησίας Γραμματικού, απότ. 238S υψηλαίκου στον Πίνακαρο, Ολυμπιονίκος 1.62: Πολυεύκειτης 7.87, 10.15: Ηρώης και Φεύγεις, Λεύκων, στα οικεία λήματα Ευστάθιος 1.11.628.
28. Αριστοφάνης, Σφίκες 1.57-1162 (και αντίστοιχα σχόλιο): Θεαμφορδίζουσα 142: Εκκλησιαστίους 74, 269, 313-315, 340-347, 507-509, 633-635: Αθηναίος 5.215S: Πολυεύκειτης 7.88: Πολυανάσ 7.14.2' Στέφανος Βιζάντιος, Σουδά και Φεύγεις, Λεύκων, στα οικεία λήματα.
29. Αριστοφάνης, Λουστράτημα 45 (και αντίστοιχα σχόλιο), 48: 53: θεόποιτος, απότ. 53Κ-Α: Κηφισώδωνος, απότ. 4Κ-Α: Πολυεύκειτης 7.97, 92: Ηρώης και Φεύγεις, Λεύκων, στα οικεία λήματα.
30. Αριστοφάνης, Αιδονίτης 151: Λουστράτημα 229: Θεαμφορδίζουσα 734: Εκκλησιαστίους 310: Πολυεύκειτης 7.92: Στέφανος Βιζάντιος και Ζωΐδα, στα οικεία λήματα.
31. Αριστοφάνης, απότ. 785Κ-Α: Πολυεύκειτης 7.93: Ηρώης και Φεύγεις, στα οικεία λήματα.
32. Αριστοφάνης, απότ. 875Κ-Α: Αριστοτέλης, Ρήγορης 2.19.1302b και 33: Προτρεπτικά 30.8.986b: Πολυεύκειτης 7.91: Ηρώης και Φεύγεις, Λεύκων, στα οικεία λήματα.
33. Φερεκράτης, απότ. 261Κ-Α: Πλατάνος και κωμικός, απότ. 282Κ-Α: Πολυεύκειτης 7.94: Ηρώης, στα οικεία λήματα Οσεγνάστος, Κανέλη 2.24.1.
34. Ηρώνδας 6.127: Πολυεύκειτης 7.89: Θεμιστοί, λόγο 26.33.1: Ηρώης, στα οικεία λήματα Κονσταντίνου Μαραστή 7.20.
35. Εύπολης, απότ. 287Κ-Α: Πολυεύκειτης 7.85.
36. Ηρώνδας 7.60: Πολυεύκειτης 7.94: Ηρώης, στα οικεία λήματα.
37. Ηρώνδας 7.57: Πολυεύκειτης 7.94: Ηρώης, στα οικεία λήματα.
38. Ηρώνδας 7.59: Πολυεύκειτης 7.94: Ηρώης, στα οικεία λήματα.
39. Καλλιάδος, Εκάλη: απότ. 235P: Πολυεύκειτης 7.85: Σουδά και Μέγα Επιμολυνός, στα οικεία λήματα.
40. Εραρτοφάνης, απότ. 28: Στρ.: Πολυεύκειτης 7.85: Ηρώης, στα οικεία λήματα: Φυκτόνιος, Οδύσσεια 1.39S.
41. Κλεανθής 1.133: Αθηναίος 11.471b: Πολυεύκειτης 7.89: Ηρώης, στα οικεία λήματα.
42. Καλλίπολος, Εις Αρτεμιν 16: Εις Δίδων 238 (και αντίστοιχα σχόλιο): Anthologia Graeca 16.253: Φωνή, Βαρορεια 100.2: Γελήνος 18.1.682: Λουκιανός, Αεβράνθης 10: Πολυεύκειτης 3.155, 7.93: Νόννος, Διανούσα 5.237, 48.334: Μέγα Επιμολυνός, στα οικεία λήματα.
43. Ηρώνδας, απότ. 5Κ-Α: Πικέρμιος 30.18.3': Κικέρων, De natura deorum 1.29.83: Πλάτωνης, Αγίας Πύλας: 5: Αιγαίνης 24: Ηνίδη 14ta, 465a, 813e: Διανούσας, Edictum 9. Corpus Glossariorum Lectionum 2.96.44, 3.326.54.
44. Ηρώνδας 7.68: Πολυεύκειτης 7.94: Ηρώης, στα οικεία λήματα.
45. Ηρώνδας 7.70: Πολυεύκειτης 7.90: Ηρώης, στα οικεία λήματα.
46. Ηρώνδας 7.74: Πολυεύκειτης 7.94: Ηρώης, στα οικεία λήματα.
47. Ρίνθων, απότ. 5Κ-Α: Πολυεύκειτης 7.90: Ηρώης, στα οικεία λήματα.
48. Ηρώνδας 7.75: Πολυεύκειτης 7.94: Ηρώης, στα οικεία λήματα.
49. Ηρώνδας 7.79: Πολυεύκειτης 7.94: Ηρώης, στα οικεία λήματα.
50. Ηρώνδας 7.80: Πολυεύκειτης 7.94: Ηρώης, στα οικεία λήματα.
51. Δούρης, στο Αθηναίος 4.155c: Ηρώνδας 7.57: Λουκιόπιτος 4.1117: Κικέρων, De oratore 1.54: Λουκιανός, Επαρκοί διάλογοι 14.2: Ρητορών διδάσκαλος 15: Πολυεύκειτης 7.86: Ηρώης και Ζωΐδα, στα οικεία λήματα.
52. Φανίς, Anthologia Graeca 6.294: Πολυεύκειτης 7.86: Ηρώης και Ζωΐδα, στα οικεία λήματα.
53. Μυρίνος, Anthologia Graeca 6.254: Εραρτοφάνης 9: Σενέκας, Epistles 19.4.1, 113.1: De beneficiis 7.21.1: Πετρώνιος 22.3: Wicked, Christology and Paprykunkite 20.3.7: Αππιανός, Φανίς 5.11: Πλούτοργαρος, Αντιόνος 33: Κήμης ο Αλεξανδρεός: Προτρεπτικός 240S: Ηνίδης, στα οικεία λήματα Βελγιανός, Κανέλη 2.12.23C: Σενέκας 1797T.
54. Ηρώνδας 7.58: Πολυεύκειτης 7.94: Ηρώης, στα οικεία λήματα.
55. Ηρώνδας 7.59: Πολυεύκειτης 7.94: Ηρώης, στα οικεία λήματα.
56. Ηρώνδας 7.60: Πολυεύκειτης 7.94: Ηρώης, στα οικεία λήματα.
57. Πολυεύκειτης 7.94:
58. Διαδόκηνος, Edictum 9.17.
59. Ηρώης, στα οικεία λήματα.
60. Πολυεύκειτης 7.94.
61. Πολυεύκειτης 7.89.
62. Πολυεύκειτης 7.93.
63. Ηρώης, στα οικεία λήματα.
64. Διαδόκηνος 3.26: Σκεπαστής 15.44: Αλικέρων 3.αγ: Πολυεύκειτης 7.89: Διαδόκηνος, Ιδιαιρούμενος 89: σχόλιοστης στον Λουκιανό, Επαρκοί διάλογοι 14.2: Ηρώης, Σουδά και Μέγα Επιμολυνόν, στα οικεία λήματα: Φεύγεις, Βεβιούθη 321.28 342.30-32.
65. Διαδόκηνος, Edictum 9.5: Αέτος 7.101: σχόλια στον Αριστοτέλη, Τέννη απορητικής CAG 21.21.23.21: Ρερή φρει το λατινί 886: Glossaria 2.337.27, 2.343.26, 326.55.
66. Πολυεύκειτης 7.94: Ηρώης, στα οικεία λήματα.
67. Πολυεύκειτης 7.94: Ηρώης, στα οικεία λήματα.
68. Ηρώης, στα οικεία λήματα.
69. Πολυεύκειτης 7.91: Ηρώης, στα οικεία λήματα.
70. Λουκιανός, Επαρκοί διάλογοι 14.2.
71. Πολυεύκειτης 7.88: Ηρώης, στα οικεία λήματα.
72. Πολυεύκειτης 7.93: Ηρώης, στα οικεία λήματα.
73. Διαδόκηνος, Edictum 9.15-19.
74. Κικέρων, Phrygias 2.30.76: Gellius 13.22.3: Διοκλητανός, Edictum 9.17: Ηρώης, στα οικεία λήματα: Glossaria 2.460.21.
75. Πολυεύκειτης 7.91.

Ancient Greek Footwear

A. Corso

The article focuses on the different types of footwear worn by ancient Greeks. The ancient Greek names of sandals, shoes, boots and slippers are given with relevant citations from passages of ancient writers. The names of footwear are considered according to five small groups, devoted to those known from the early archaic ripe, and late archaic, the classical, the Hellenistic and the Roman period, respectively.

Then, visual evidence on ancient sandals, shoes and boots is considered and representations in vase-painting, reliefs and statues are examined. Furthermore, the influence of the general artistic trends throughout antiquity – especially that of the Near-East styles on the changing types of Greek footwear, and sandals in particular – is considered, while the most reliable conclusion on the correspondence between the ancient names and the important types known from visual evidence is presented.

Finally, an attempt is made to justify the habit of dressing of certain figures of the Greek myths or of the everyday life – depicted in visual arts – with specific types of footwear.

A.C.